

Іріна Кочан

Питання іншомовних запозичень на сторінках часопису „Рідна мова”

Studia Ukrainica Posnaniensia 4, 69-73

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ПИТАННЯ ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ „РІДНА МОВА”

ІРИНА КОЧАН

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів — Україна

PROBLEM ZAPOŻYCZEŃ NA ŁAMACH CZASOPISMA „RIDNA MOWA”

IRYNA KOCZAN

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Ukraina — Lwów

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony został zagadnieniu zapożyczeń na łamach czasopisma „Ridna mowa”, wydawanego w Warszawie w latach 1933 – 1939. Przeanalizowano rozważania znanych uczonych, jak również współpracowników czasopisma na temat zasadności użycia zapożyczeń w języku ukraińskim.

PROBLEMS OF FOREIGN WORDS IN THE PAGES OF THE PERIODICAL „RIDNA MOWA”

IRYNA KOCHAN

Ivan Franko Lviv National University, Ukraine — Lviv

ABSTRACT. The article analyzes the coverage of the contemporary problem of the foreign words use in the pages of the periodical „Ridna mowa”, published in Warsaw from 1933 to 1939. The article reviews famous scientists` and ordinary contributors` considerations about the expediency of such words in the Ukrainian language presented in the periodical.

Часопис „Рідна мова” виходив упродовж 1933 – 1939 рр. у Варшаві. Його головним редактором був професор Іван Огієнко, пізніше відомий як митрополит Іларіон. Видання було започатковане вченим в умовах вигнання, за відсутності зовнішніх джерел фінансування й здійснювалося фактично коштами родини Огієнків, що викликає особливу повагу до цієї особи та його часопису.

Про часопис та його роль в утвердженні української мови на західноукраїнських теренах є довідка у Вікіпедії, а також у публікаціях українських учених, зокрема М. Тимошика¹, З. Тіменика² та багатьох інших.

Видання проіснувало 7 років. 91-ий випуск журналу містив матеріали, у яких розкривалися найактуальніші проблеми українського мовознавства та лінгводидактики. Уже в першому номері часопису Ярослава Мандюкова зазначила: „... Мусимо свято берегти наші цінності, щоб передати їх майбутньому поколінню, мусимо чітко стояти на сторожі чистоти рідної мови, бо вона ж — підвалина нації”³.

Чимало місця на сторінках часопису займали проблеми вживання іншомовних слів, зокрема в статті „Наука про рідномовні обов’язки”, що надрукована 1936 р. впродовж кількох номерів, 33-й розділ має назву „Чужі слова в рід-

¹ М. Тимошик, *Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державній, науковій, редакторській та видавничій діяльності*, Київ 1997.

² З. Тіменик, *Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882 – 1972: життєписно-бібліографічний нарис*, Львів 1997.

³ Я. Мандюкова, *Знання мови необхідне кожному*, [в:] „Рідна мова”, 1933, ч. 1, с.16.

ній мові”⁴. У ньому І. Огієнко постулює: „У кожній мові, особливо в літературній, багато чужомовних слів. Чужі слова діляться на дві групи: а) слова давно запозичені, сильно в мові засвоєні й загально знані. Це активні чужомовні слова і б) слова нові, в мові малознані й легко заступлювані своїми словами — це слова я л о в і”⁴.

Розмірковуючи про потребу чужих слів на сторінках „Рідної мови”, один із читачів та дописувачів журналу М. Угрин-Безгрішний із Рогатина зазначав: „Взаємини із сусідніми і дальніми народами спонукають нас до того, що багато культурних здобутків у науці, мистецтві, техніці й ін. переймаємо від них із їхніми назвами. Справді, було б дуже зле з нами та з нашою культурою, коли б ми не бажали присвоювати собі нічого з духовної скарбниці інших народів. Щоб не було цього, потрібні нам і чужі слова, бодай у початках. Згодом мова багато чужих слів заступає власними або перетворює їх у дусі народних слів. І саме це треба мати на приміті, рішаючи, чи якесь чуже слово треба викинути, чи оставити. Фанатичний виступ проти всього засобу чужих слів допровадив би нас до абсурду, бо тоді ми мусіли б повикидити багато й народних слів, напр.: *барвінок, конопля, м'ятка, лев, мул, хміль, ціна* й інші. Такі чужі слова, як *телеграф, телефон, аптека, лампа, електрика, граматика, ідея, ідеал* — здобули собі вже право горожанства в усіх мовах культурного світу. Викидати їх із нашої мови й заступати іноді невдатними своїми новотворами, значило б почасти навіть відмежуватися китайським муром від культурного світу...”⁵. Далі автор розмірковує про те, що рішуче слід остерігатися тих іншомовних слів, які вживають у нашій мові, суперечачи її духові й формі. Такі слова, на його думку, є варваризмами, і їх слід позбуватися якомога швидше й безболісніше.

Іван Коровицький із Варшави висловив міркування з приводу чужомовних запозичень у номері 7 – 8 за 1937 р., зокрема він пише: „В гущу нашого народу чужі впливи просякають переважно через часописи... Прикладів непотрібної закоханості в чужих висловах сотні в кожному числі наших газет”⁶. Автор зауважує, що, досліджуючи це явище, він спостерігає в мовленні наших людей десятки й сотні чужих слів, на жаль, не завжди правильно ужитих. І щоб людям допомогти розібратися в іншомовній лексиці, подав елементарний додаток до статті — невеличкий тлумачний словничок часто уживаних іншомовних слів, серед яких є чимало й сучасних запозичень, напр.: *дефект* — хиба, *інформува-ти* — повідомляти, *коректив* — поправка, *манускрипт* — рукопис, *медикаменти* — ліки, *домінувати* — переважати тощо. Є також слова, які сьогодні трактують дещо інакше, напр.: *нюанс* — відтінь (сьогодні — ледве помітний відтінок, переливи, переходи, коливання), *одіозний* — ненависний (тепер — який викликає негативне ставлення до себе, небажаний, неприйнятний), *солідний* — надійний, совісний (тепер — 1) добре зроблений, міцний; 2) який відзначається поважністю, серйозністю, статечний; 3) який має показну зовнішність тощо). А є й слова сьогодні маловживані або й зовсім невідомі сучасникові: *калькулювати* — рахувати; *кольпортувати* — розповсюджувати, розпродавати.

На питання, чи можна викинути з мови усі чужі слова, він дав відповідь таку: „Ні, не всі, а тільки зайві найновіші набутки, що ще не просякли в гущу народу й що на їх означення маємо пахучі, свіжі й змістовні українські слова...”⁷.

⁴ І. Огієнко, *Наука про рідномовні обов'язки*, [в:] „Рідна мова”, 1936, ч. 7, с. 310.

⁵ М. Угрин-Безгрішний, *Варваризми в українській мові*, [в:] „Рідна мова”, 1934, ч. 4 (16), с. 155.

⁶ І. Коровицький, *Чужомовні запозичення*, [в:] „Рідна мова”, 1937, ч. 7–8, с. 301–302.

⁷ Там само, с. 306.

Цей висновок співзвучний із міркуваннями головного редактора й видавця журналу: „Хто легковажно вживає чужих ялових слів, той сильно шкодить нормальному розвоєві своєї літературної мови.... Коли ж такого слова вживаєте, конче поясніть його коротко й зрозуміло...”⁸.

Аналогічної точки зору дотримувався й Модест Левицький — автор українських грамастик та багатьох праць з українського ділового мовлення. Він також рішуче виступав проти невиправданого вживання чужих слів, коли в цьому немає потреби. „Я не хочу, — застерігав письменник, — вигонити з нашої мови чужі слова, без яких вона, як і всяка інша мова, обійтися не може (*театр, телеграф, електрика, елемент*)”. Однак він уважав, що не варто перемінати слова, які вже здобули права в нашій мові (*фотографія, спорт*) і замінювати їх невдалими новотворами за зразок *світлина, змаг*, оскільки „такі спроби можуть дійти до смішного і дати нагоду для глузування дурним „лоботрясам”, ворожим до нашого національного відродження”⁹.

У статті „Неологізми Йосипа Лозинського з половини ХІХ сторіччя” Євген Грицак із Перемишля зазначав: „З одного боку прихильникам чисто народної мови не легко було орудувати цією мовою. Як було треба слів інтелігентських, наукових, тому теж і вони при недостатчі власних слів із цієї ділянки, не раз і проти своєї волі, зверталися за поміччю до мови церковних книг, російської чи польської мови...”¹⁰. Досліджуючи мову українського мовознавця й грамастика, Є. Грицак виділив чужі слова, складні слова, церковні й російські запозичення, слова-переклади тощо.

У мові праць Й. Лозинського автор публікації виділив чужі слова (зовсім не українізовані): *гімназія, інструктор, стипендія, гувернантка, ювілей* тощо. Серед них і складні слова на зразок *бібліотека, філософія*, слова-переклади, тобто національні відповідники до запозичених лексем, точніше було б сказати, неправильні переклади, напр.: *голосова музика* (вокальна), *запомога* (стипендія), *оглядини* (візитація), *почести* (гонорари), *публічний розговор* (диспут) тощо¹¹.

Серед запозичень окремою групою стоять *полонізми*, тобто кальки зі слів польської мови. До таких належать: *випосажити* (забезпечити), *засобитися* (запастися чимось), *цілий* (замість увесь), а також русизми: *будьто би* (нібито), *мимоходом* (мимохідь), *питомець* (вихованець), *постепенно* (поступово) і под¹².

Як сказано на одній зі сторінок часопису, „рішуче ж треба вистерігатися тих чужих слів, що їх уживаємо в неправдивому значенні та ще й у формі, протиній духові нашої мови... напр., *ніц, нє, почти, цьоця, лижка, бадати, совітник* і т. д.”¹³.

З приводу окремих таких лексем І. Огієнко дає такі коментарі: „В старовину в літературній нашій мові були дуже поширені слова *совершенний, совершенство* і т. ін, але з бігом часу, коли наша літературна мова оперлася тільки на мову живу, ці слова зникли. Правда, в Галичині ці слова ще живуть...”¹⁴.

Слід згадати слова Івана Франка: „Певна річ, що викидування, а часто й дуже недотепне „перекладання” міжнародних слів... ще більше відділи-

⁸ І. Огієнко, *Наука про рідномовні обов'язки*, [в:] „Рідна мова”, 1936, ч. 7, с. 310.

⁹ М. Левицький, *Паки й паки (Про нашу літературну мову)*, Відень–Київ 1920, с. 6–7.

¹⁰ Є. Грицак, *Неологізми Йосипа Лозинського з половини ХІХ сторіччя*, [в:] „Рідна мова”, 1937, ч. 11, с. 401.

¹¹ Там само, с. 403–404.

¹² *Мова наших часописів*, [в:] „Рідна мова”, 1938, ч. 12, 517–518.

¹³ І. Огієнко, *Досконалий, а не совершенний*, [в:] „Рідна мова”, 1936, ч. 3, с. 110.

¹⁴ Там само.

ло слов'ян одних від других, а й припинання слів з одної слов'янської мови до другої робилося не раз в надто великій мірі і без приновлення до духу і звукових правил рідної мови"¹⁵.

Оскільки чужомовні запозичення в основному потрапляють до нас через друковані видання, то слід уважно поставитися до мови таких видань. „... Пробую передати такі запозичення нормальною мовою, — пише Іван Коровицький, — замінюючи чужі слова *персонал, амбасада, контакт* українськими: *особовий склад, посольство, зв'язок*. Виявляється, що це можна зробити. Виходить не гірше, а особисто для мене — навіть приємніше..."¹⁶.

У замітці „Не засмічуймо своєї мови чужими словами!” Іван Огієнко навів приклад невеличкої статті кооперативного журналу, де лише на одній сторінці були такі слова: *кредити, кредитордавці, теорія про фінансування консумції, фінансовий капітал, геніально, нових інвестицій, фінансував концерни*, робив *ін'єкції, редуція довгів, соціальних оплат, високої кон'юнктури, проект про конверсію гіпотечних боргів, загальна ліквідація, катастрофа, кредитовий інформатор* і т. ін. З чого зробив висновок: „Мова наших видань нерідко дуже нечиста, непристосована до селянського розуміння, до краю засмічена непотрібними чужими виразами..."¹⁷.

Не оминають питань запозиченої (іншомовної) лексики й дописувачі, які торкаються питання новотворів. Так, Євген Грицак серед дієслів виявив такі нові лексеми, як *зафосфоритися* (заблищати фосфором), *зафармазонитися* (ошукати), *маршувати* (іти в марші), *авторитетничати* (удавати поважного), *зісоюзити* (згуртувати в союз). Такі слова цей автор називає „кованими” і про рокує їм коротке життя, хоч наголошує на вдумливості й оригінальності їхнього творення.

Серед складних слів (комполітів) також помічено комбінацію національних і запозичених основ чи коренів: *бомбовіз, бомбокид* (літак, що кидає бомби), *фільмовирібник*. Серед комполітів особливе місце посідають слова з міжнародними компонентами, що в публікації мають статус кореня: *радіозвіт* (радієвий звіт), *кінозірка* (кінова зірка), *електросонце, автодорожка*¹⁸.

Окрема увага на сторінках часопису присвячена калькам, що потрактовані як „механічний переклад слів чи виразів із чужої мови”. Іван Огієнко закликає не уживати кальок, оскільки вони засмічують мову. До кальок зараховує такі слова, як *сінозаготівля* (з рос. сенозаготовка), *рукостискання* (рос. рукопожатие),

Поява нових слів і занепад старих нагадують морські хвилі, що одна за одною напливають на берег, а потім плавно відкочуються назад у море. Часто такі хвилі є своєрідною модою на слова чужоземні. Слово *мода* також запозичене й позначає зміну, рух. Воно латинського походження й первісне його значення „міра”. Пізніше воно набрало значення „припис, правило”, однак в українську мову потрапило з французької.

„Якщо заглянути у всесвітню історію, — зазначає Я. Мандюкова, — то побачимо, що не тільки слова змінюються, змінюються і стають модними навіть

¹⁵ І. Франко, *Слов'янська взаємність у розумінні Яна Колларова і тепер*, [в:] Його ж, *Зібр. творів*, в 50-ти томах, 1981, т. 29, с. 72.

¹⁶ І. Коровицький, *Чужомовні запозичення*, [в:] „Рідна мова”, 1937, ч. 8, с. 301–302.

¹⁷ І. Огієнко, *Не засмічуймо своєї мови чужими словами!*, [в:] „Рідна мова”, 1936, ч. 12, с. 542–543.

¹⁸ Є. Грицак, *Новотвори в сучасній українській мові*, [в:] „Рідна мова”, 1936, ч. 3 (39), с. 110–114.

цілі мови... Так, за часів Христа була модна грецька. Розуміли її в Римі, знали в Єрусалимі. Незабаром латина витіснила мову грецьку... Від Людовика XIV, тобто з XVII століття модною мовою стала французька. Було намагання створити штучну мову „есперанто”, але поширити її якось не вдається...”¹⁹.

Отже, констатуємо, що майже сто років тому, мовознавців турбували ті самі проблеми, що й сьогодні. Адже відомо, що в кожного народу існує своя мовна політика щодо використання чужих слів. Є мови, що „радо” приймають до себе іншомовні слова (англійська, французька) і нерідко, переосмисливши їх, позичають іншим мовам. А є й мови, що намагаються очистити себе від будь-яких запозичень, а якщо вони й з’являються в мові, то підбирають до них власні національні відповідники. До таких мов належать мови Балтики, чеська, польська. Українська мова дотримується золоті середини стосовно іншомовних слів, тобто використовує їх тоді, коли у власній мові немає свого відповідника. В усіх інших випадках намагається відтворити національне слово для позначення того чи того поняття.

¹⁹ Я. Мандюкова, *Мода і мова*, [в:] „Рідна мова”, 1933, ч. 8, с. 277–278.